

UOT: 792.

Sənubər Həşimova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
e-mail: sanubar.hashimova97@gmail.com

ÇEXOV DRAMATURGIYASINDA DİALOQ

Xülasə: Dünya inkişaf etdikcə, qloballaşdıqca, cəmiyyət dəyişdikcə yeni mədəni reallıqlar ortaya çıxır ki, bu da ədəbiyyatın, dramaturgiyanın və öz növ-bəsinə dialoqun yeni formasını diktə edir. Dramaturgiyanın inkişafı ilə bərabər dramatik dialoq da uzun tarixi yol keçib, hər bir janrın xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq dəyişib.

Zaman öz ədəbiyyatını, yazıçısını yetişdirir. Hər bir yazarın – dramaturqun fərqli dünyagörüşü və estetik prinsipləri olur. Pyeslərdə isə həmin dünyagörüşü və estetik prinsiplər əsərin dramaturji strukturuna ciddi təsir edən dialoq və monoloqların qurulması zamanı özünü göstərir.

XIX əsr dünya ədəbiyyatının görkəmli rus yazıçılarından olan Anton Pavloviç Çexovun dramaturgiyasına diqqət yetirdiyimiz zaman dialoqların çox zaman öz başlanğıcını məişət mövzusunun götürdüyünü, eləcə də personajların passiv fəaliyyəti fonunda yarandığını müşahidə edirik. Çexov dramaturgiyasının bədii strukturu, yığcamlığı, kompozisiya bütövlüyü, eləcə də dilinin axıcılığı baxımından seçilir.

Açar sözlər: dramaturq, Çexov, dramaturgiya, dialoq, dil, forma.

Biz danışırıq. Danışırıq ki, ehtiyacımızı tələb edək, danışırıq ki, etirazımızı bildirək, danışırıq ki, sevgimizi yaxınlarımıza pıçıldayaq, danışırıq ki, kimisə ünsiyyətə sövq etməklə yeni informasiya əldə edək. Bütün hallarda biz kiminsə dialoqa giririk. Hətta tək olduğumuzda, fikri proses zamanında belə biz dialoq içərisindəyik: daxili səsımız və şüuri mənimiz arasında mütəmadi sual-cavab prosesi gedir. Bütün yaradıcılığını dialoq fəlsəfəsinə həsr edən məşhur rus ədəbiyyatşünası M. Baxtinin fikrincə, var olmaq həm də dialoqda olmaq deməkdir.

Dramaturgiya da eynilə canlı orqanizmə bənzəyir. Əvvəlcə müəllif düşüncəsində kök atır, sonradan onun qələmi ilə doğulur, onun dilindən danışmağa başlayır. Bəs necə və hansı vasitələrlə danışır?

Dialogla!

Dramatik əsərdə replika və əks replika dialoqu yaradır. “Dialog – iki və ya daha çox şəxs arasında olan söhbət və dram əsərlərinin başlıca nitq formasıdır. Dialog – nitqin mühüm bir forması olub, burada hər bir ifadə birbaşa müraciət edənə istiqamətləndirilir. Dialog öz sintaktik təbiətinə görə ayrı-ayrı konstruksiyaların lokal nisbi müxtəsərliyi və sadəliyinə görə də seçilir” (1; s. 76).

Dramatik əsərlərdəki dialog, epik və lirik əsərlərdəki dialoqlardan tamamilə fərqlidir. Belə ki, dramatik dialoqun əsas səciyyəvi keyfiyyəti, dramın estetik mahiyyətindən irəli gələn təsirliliyindədir. Dramatik əsərlərdə qəhrəmanlar təkcə fikir mübadiləsi aparmır, eyni zamanda bir-birinə təsir göstərir, yeri gəldikdə qarşı tərəfin diqqətini, nəzərini yayındırmağa çalışır, yaxud da onu hansısa hərəkətə təşviq edir. Dramaturgiyada dialog çox zaman toqquşma vəziyyətidir: fərqli təfəkkürlərin, mədəniyyətlərin toqquşmasıdır.

“Yeni dünya səhmanına” sıçrayış hər sahədə özünü göstərirdi kimi dramaturgiyada da müşahidə edilir. Dünya inkişaf etdikcə, qloballaşdıqca, cəmiyyət dəyişdikcə yeni mədəni reallıqlar ortaya çıxır ki, bu da ədəbiyyatın, dramaturgiyanın və öz növbəsində dialoqun yeni formasını diktə edir. Dramaturgiyanın inkişafı ilə bərabər dramatik dialog da uzun tarixi yol keçib, hər bir janrın xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq dəyişib. Məsələn, Antik və Orta əsrlər dramaturgiya nümunələrində əsas leksik forma kimi monoloq, İntibah dövrü nümunələrində (əsasən faciə əsərlərində) isə dialog və monoloq bərabər səviyyədə mövcud olub. Məhz bu səbəbdən dramaturgiyada dialoqların yenidən qiymətləndirilməsinə ehtiyac yaranır.

Zaman öz ədəbiyyatını, yazıçısını yetişdirir. Hər bir yazarın – dramaturqun fərqli dünyagörüşü və estetik prinsipləri olur. Pyeslərdə isə həmin dünyagörüşü və estetik prinsiplər əsərin dramaturji strukturuna ciddi təsir edən dialog və monoloqların qurulması zamanı özünü göstərir. “Dialog-ekstralingvistik faktora axtarılır. Bu faktor danışmaq dili üçün ümumi olan hadisələri meydana gətirir: vasitəsizlik, öz-özünə əmələ gəlmiş emosionallıq; sual-cavab strukturu, replikalar, təkrarlar, təkrar-replikalar, yarımçıq konstruksiyalar, elliptik və semantik konstruksiyalar, emosional, ekspressiv ifadələr, neytral sinonimlik, ixtisarlar, əlavə konstruksiyalar, təkrarların müxtəlif modelləri, qoşulma hadisəsi, söz sırasının dəyişməsi və s.” (2; s. 225-226) dramaturqların yaradıcı fərdiyyətindən asılı şəkildə fərqlənir. Dramaturgiyada sənətkarlığın əsas göstəricilərindən biri də məhz

dialog qurma bacarığıdır. Burada dialog səs dalğasına bənzəyir. Biz hansısa dalğaya tutunub əsərin sonuna qədər getməli, necə deyərlər dalğalanmalıyıq. Müəllif bu dalğanı yarada bilmək üçün dialoglarda lazımı keçidləri təmin etməlidir. Əgər proses zamanı sadəcə statik hadisədən doğan dialoglardan istifadə edilərsə, o zaman dalğa qırılmış olacaq. Dialog sarsıntıya uğrayırsa, deməli onun əvvəldən sağlam təməli qoyulmayıb.

Dramaturq pyesdə bədii dialogu qurmaqla, onu məişətdəki dialog səviyəsindən tam fərqli şəkildə təqdim etməlidir. Gündəlik həyatımızdakı dialogla əsərdəki bədii dialoglar arasında fərq var. "...Təbii danışiq nitqində vəziyyətin ümumiliyi anlaşılmazlıqları həll etməyə imkan verir, ən son halda təkrar soruşmağa şərait yaranır. Bundan başqa, müsahiblərin münasibətləri bərabər hüquqludur, buna görə dialog iki istiqamətlidir: birindən digərinə və əks istiqamətdə. (Bədii dialog bir istiqamətlidir). Mahiyyətinə görə, o, müəllifin (monoloq) oxucu-tamaşaçıya ünvanlanmış dialog formasıdır. Buna görə, ünvanlanmış şəxsə aydın olmayanlar bədii dialog da yazılı nitqə xas olan vasitələrlə tamamlanır" (4. , s. 29).

Bədii dialogların qurulması zamanı müəllif əsərdə bir deyil, bir neçə qəhrəmanın səsinə çevrilməyi bacarmalıdır. Bu zaman o, artıq müəllif olduğunu unutmalı, həmin personajın özünə çevrilməli, onun kimi düşünməli, onun kimi danışmalıdır. Dialog xarakteri açmalı, onun kim olduğunu söyləməli və nə olacağına işarə etməlidir. Qəhrəmanlar haqqında məlumatların ötürülməsi prosesi "göydəndüşər" kimi deyil, gözlənilən olmalıdır. Məsələn, Şekspirin qəhrəmanları daim inkişafdadır, onların addımları bizi təəccübləndirmir, çünki dramaturq əsərin ilk dialoglarından etibarən bizi buna hazırlayır. Yaxşı dialog diqqətlə seçilən, böyüyən, özünü sübut edə bilən olmalıdır. Hər bir dramaturq əsərində özünəməxsus formada dialog və monoloqlarını qurur.

Məsələn, XIX əsr dünya ədəbiyyatının görkəmli rus yazıçılarından olan Anton Pavloviç Çexovun yaradıcılığına diqqət yetirək. Ümumiyyətlə, Çexovun dramaturgiyası bədii strukturu, yığcamlığı, kompozisiya bütövlüyü, eləcə də dilinin axıcılığı baxımından digər dramaturqlardan seçilir. Dramaturqun "Qağayı", "Vanya dayı", "Üç bacı", "Albalı bağı" və s. pyeslərini bu baxımdan qeyd etmək olar.

XIX əsrdə psixoloji dramın meydana gəlməsi ilə dialog da mahiyyət etibarilə yeni formada qarşımıza çıxır. Bu dialoglar daha mürəkkəbdir. Çexov da

öz növbəsində bu ənənəyə sadıqdır. Pyesdə dialoqlar iki yerə ayrılır: vasitəli və açıq. Onlardan ən çətini məhz vasitəli dialoqdur. Vasitəli dialoqlar demək olar ki, psixoloji dramların özəyini təşkil edir. Çexovun pyeslərindəki dialoqlar əsl vasitəli dialoq nümunəsidir. Dramaturqun təqdim etdiyi replikalar ciddi şəkildə təhlil, araşdırma tələb edir. Replikada yatan mahiyyətin üzə çıxarılması ilə müəllifin çatdırmaq istədiyi niyyət də ortaya çıxmış olur. Çexovun pyeslərində personajların suallarına verilən cavablar xarakter etibarilə ya təsdiqdə olur, ya da inkarda. Məsələn:

“Astrov – Yatıb doydunmu?

Voynitski – Bəli... Lap yaxşı. (Əsnəyir) Professor öz arvadı ilə burada mənzil salandan bəri güzəranımız əvvəlki cızığından çıxmışdır... Vaxtında yatmıram, hər səhər də nahar vaxtı cürbəcür ayın-oyun yeyirəm, şərab içirəm...” (5; s. 135).

“Kuligin – Rəisə hələ gəlməyib?

İrina – Xeyir. Onu çağırmağa getmişlər. Bilsəniz burda Olyasız tək yaşamaq mənim üçün nə qədər çətindir... O, gimnaziyada yaşayır, o, rəisdir, bütün günü başı işə qarışıq, mən isə tək – tənhamam...” (5; s. 235).

Hər iki nümunəyə baxdığımız zaman cavab verən tərəfin təsdiq, yaxud inkar replikasının ardınca, həmin fikrin geniş izahını müşahidə edirik. Bunun nəticəsində biz cavab verən tərəfin mövzuya münasibətini görür, öz növbəsində proses haqqında məlumat əldə etmiş oluruq.

Çexovun dialoqları, Erik Bentlinin dediyi kimi, “öz başlanğıcını adi söhbətdən, ya da adi söhbətə daha yaxın olan səhnə dialoqundan götürür. Ayrıca götürülmüş replika sanki adi danışığıdakı replikadan heç nə ilə fərqlənmir, amma məsələ bundadır ki, bu replikalar bir-biri ilə müstəsna sənətkarlıqla mütənasibləşdirilib. Çexov pyesindən hər hansı bir səhnə ilə tanış olduqda aktyorlar əvvəlcə yalnız ifadələrin triviallığına fikir verirdilər, sonra isə yavaş-yavaş anlamağa başlayırdılar ki, səhnə əsl mənsur poemadır” (3; s. 100).

Dramaturqun dialoqları həcm etibarilə əsasən geniş və çoxtərəflidir. Çexovun qurduğu hər bir dialoq onun personajlarına tam uyğun gəlir. Diqqət yetirsək, görə bilərik ki, bu dialoqlar əsasən qəhrəmanların psixoloji ovqatını təqdim edir. Bütün bunlar təsadüfi deyil. Çünki dramaturqun qəhrəmanları mənasız həyatın mərkəzindədir. Keçmişdə yaşamamışlar, edilən səhvlər personajların mənəvi çöküşünə səbəb olur. Dramaturqun qurduğu dialoqların hər birində qəhrəman-

ların psixoloji narahatlığı özünü göstərməkdədir. Deyə bilərik ki, bu dialoqlar qəhrəmanların tam geniş şəkildə xarakterik cizgilərini bizə təqdim etmə gücündədir. Digər tərəfdən, Çexov dialoqların köməyi ilə özünü ağır yükün altına salmaqdan xilas edir: məsələn, roman müəllifindən fərqli olaraq, o, şəxsən hadisə və proseslərə müdaxilə etmək, personajların fəaliyyətini qiymətləndirmək kimi vəzifələrdən azaddır.

Çexovun pyeslərində dialoqlar iki cür qarşımıza çıxır: məndaxili və mətn kontekstində. Lakin dramaturqun əsərlərində dialoqlar əsasən mətn kontekstində qurulur. Yəni, hansısa əhvalatın təsviri ilə bağlı fərdlər arasında kontakt yaranır və bu ünsiyyətin ömrü personajlardan qeyri-ixtiyari baş verir.

Müəllifin əsərlərində dialoqlar həm iki, həm də daha artıq personajlar arasında baş tutur. Məsələn: qrup şəklində – Sorin, Treplyov, Arkadina.

“Sorin – İki yüz min il sonra heç nə olmayacaq.

Treplyov – Qoy elə bu heç nəyi bizə göstərsinlər.

Arkadina – Olsun. Biz yatırırıq” (5; s. 87).

İki fərd arasındakı dialoq şəklində - Nina və Triqorin.

“Nina – Nə yazırsınız?

Triqorin – Elə belə, yazıram... fikrimə süjet gəldi... (Dəftərçəni cibinə qoyur) Kiçik bir hekayə süjeti, sizin kimi gənc bir qız uşaqlıqdan gölün sahilində yaşayır, qağayı kimi, bu qız da gölü sevir, o da qağayı kimi xoşbəxt və azaddır. Lakin təsadüfən buraya bir adam gəlir, qızı görür və bekarçılıqdan onu məhv edir. Bax, bu qağayı kimi” (5; s. 105-106).

Çexov dramaturgiyasında dialoqlar təkcə məlumatların ötürülməsini təmin etmir, eyni zamanda personajların daxili aləmində baş qaldıran psixoloji ovqatı təqdim edir. Adətən digər dramaturqların pyeslərində fərdlərin aktiv hərəkət və reaksiyaları dialoq burulğanını, konflikti yaradırsa, Çexovda bu, personajların passiv fəaliyyəti fonunda baş tutur. Dramaturqun personajları əsasən, hansısa məişət detalları üzərində dialoqa başlayır, olduqca sakit, təmkinli formada fikrini ötürür:

“Varya – Nə var, nə olub?

Dunyaşa – Nəlbəkini sındırdım...

Varya – Bu xeyir əlamətidir” (5; s. 254).

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu dialoqlar heç zaman gündəlik məişət dili səviyyəsinə enmir, əksinə daha dərin, psixoloji alt qata doğru hərəkətə keçir.

Çexovun özünəməxsusluğu da elə məhz bundadır. Bu metodla dramaturq dialoqların möhkəm təməlini qurmaqla, onları istənilən qədər uzada bilir. Bu zaman təkcə dialoqların leksik forma baxımından əlaqəsi qurulmır, həm də personajların getdikcə daha dəqiq xarakter cizgiləri cızılır.

Çexovun pyeslərində bizim diqqətimiz cəlb edən fiziki hərəkət, fəaliyyət deyil, qəhrəmanların daxili psixoloji, mənəvi mübarizəsidir. Müəllifin məişət detallarına meylliliyi bir tərəfdən də elə buradan qaynaqlanır. Məhz bu çərçivə daxilində qəhrəmanların ruhsal vəziyyətini təqdim etmək daha rahatdır. Bəzən müəllifin pyeslərində sanki semantik yüklü olmayan ifadələrə rast gəlirik. Belə dialoqlar əslində əsərdə psixoloji ovqat və emosianın yaradılmasına istiqamətlənib. Məsələn:

“Maşa – Tram-tam-tam...

Vərşinin – Tam-tam...

Maşa – Tra-ra-ra?

Vərşinin – Tra-ta-ta...” (5; s. 225).

Çexovun dialoqları əsasən monoton şəkildə davam edir. Bunun əsas səbəbi isə qəhrəmanların “boş” həyatından qaynaqlanır. Dramaturqun qəhrəmanlarının passiv və hərəkətsiz olması pyeslərdə fəal mübarizə və kauzal konfliktin yaranmasına da imkan vermir.

Çexovun dili, dialoq quruculuğu qismən günümüzdəki insanların dili ilə səsləşir: lakonik, qarışıq, açıqca debata girməkdən yayınan və s. Bu baxımdan Çexov orijinaldır, ölməzdir – həyat yazarıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Ахманова О. С. (1969). Словарь лингвистических терминов. М. ,467 с.
- 2.Сибгатов, Р.Г. Эллипсис в системе средств выражения предикативного отношения \ «СТ» ж. , Баку, № 6, 1983, с. 4-10.
- 3.Erik B. Dramın həyatı. Tərcümə edən Fəridə Cəlilova, Bakı, 2019, 271 s.
- 4.Курбанов, А. М. Язык и стиль пьесы Самеда Вургунa «Вагиф». Автореф. дисс... канд. филол. гаук. Баку, 1962, 31 с.
- 5.Çexov A. P. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya press, 2006, 320 s.

Санубар Гашимова

ДИАЛОГ В ДРАМАТУРГИИ ЧЕХОВА

Резюме: Вывод: по мере развития мира, его глобализации, по мере изменения общества возникают новые культурные реалии, которые диктуют новую форму литературы, драматургии и, в свою очередь, диалога. Наряду с развитием драматургии, драматический диалог прошел долгий исторический путь, менялся в соответствии с особенностями каждого жанра.

Время воспитывает свою литературу, своего писателя. У каждого писателя – драматурга свое мировоззрение и эстетические принципы. В пьесах же эти мировоззренческие и эстетические принципы проявляются при построении диалогов и монологов, что серьезно влияет на драматургическую структуру произведения.

Когда мы обращаем внимание на драматургию Антона Павловича Чехова, одного из выдающихся русских писателей мировой литературы XIX века, то наблюдаем, что диалоги при решении берут свое начало от бытовой темы, а также возникают на фоне пассивной деятельности персонажей. Чеховская драматургия выделяется своей художественной структурой, компактностью, композиционной целостностью, а также текучестью своего языка.

Ключевые слова: драматург, Чехов, драматургия, диалог, язык, форма.

Sanubar Hashimova

DIALOGUE IN CHEKHOV'S DRAMATURGY

Summary: As the world develops, globalizes, and society changes, new cultural realities emerge, which dictate a new form of literature, drama, and dialogue. Along with the development of drama, dramatic dialogue has come a long way, changing according to the characteristics of each genre.

Time cultivates its own literature and writer. Every writer-playwright has a different outlook and aesthetic principles. In the plays, this worldview and aesthetic principles are reflected in the construction of dialogues and monologues, which have a significant impact on the dramatic structure of the work.

When we pay attention to the dramaturgy of Anton Pavlovich Chekhov, one of the leading Russian writers of 19th century world literature, we see that dialogues often have their origins in everyday life, as well as in the background of passive activity of characters. Chekhov's drama is distinguished by its artistic structure, conciseness, compositional integrity, as well as the fluidity of its language.

Key words: playwright, Chekhov, dramaturgy, dialogue, language, form.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 17. 01. 2022

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

Sənətşünaslıq üzə fəlsəfə doktoru, baş müəllim Elçin Cəfərov